

"Gje meg handa di, ven"

Unge jenters fortellinger fra et spontanalter

Hege Westgaard

Fra tid til annen ser vi at folk har lagt ned blomster og tent lys på steder hvor noen har omkommet i ulykker eller hvor andre tragiske dødsfall har funnet sted. Det hender at det stikkes lapper eller små brev ned blant lysene, og noen ganger også gjenstander som kan relateres til dødsfallet og den døde. Når barn dør, ser vi ofte leketøy, bamser eller andre kosedyr blant blomstene.

Slike *spontanaltere* (Santino 1993)¹ er enkle og gripende uttrykk som viser deltakelse og engasjement i forhold til brå og voldsomme dødsfall. Handlingene er sterkt symbolsk ladet, og vitner om at noen har forulykket på dette stedet. Disse markeringene i veikanten, på fortau, i naturen eller andre steder hvor folk ferdes er uformelle og inkluderende ritualer i det offentlige rommet. De markerer en død som ikke skulle ha skjedd – en unødvendig og uforståelig død (Westgaard 1998).

¹ Den amerikanske folkloristen Jack Santino, som har arbeidet med slike altere i Nord-Irland, omtaler dem som "spontaneous shrines", spontanalter. Prefikset "spontan" beskriver handlingselementet og den enkeltes opplevelse av det unike i handlingen. Når man deltar i å lage et spontanalter er både *handlingen*, det å gå til ulykkesstedet, tenne lys og legge ned blomster, og selve "alteret", lysene og blomstene som ligger igjen, sentrale i forhold til markeringen av dødsfallet. Spontanalter er lite beskrevet, men vi kjenner til lignende markeringer i hele den vestlige verden. Opphavet til spontanalterne er så langt jeg vet ikke forklart, og jeg har heller ikke fokusert på dette spørsmålet i mitt arbeid. Trolig er ritualer inspirert av forskjellige rituelle elementer og symboler som folk har observert på reiser, gjennom media eller hentet ut av ulike religiøse sammenhenger. Et svært kjent spontanalter i skandinavisk sammenheng, som fikk stor oppmerksomhet i media, var spontanalteret i forbindelse med Olof Palmes død i 1986. Siden slutten av 1980-årene har spontanalteret fått fotfeste som rituale i forbindelse med brutale og uventete dødsfall også i Norge.

Markeringer med lys og blomster i forbindelse med tragiske dødsfall er kjent fra kontinentet og fra katolske områder. Den form spontanaltrene har fått i Norge har først og fremst fått sitt uttrykk preget av det senmoderne. Senmoderniteten rommer kulturelle tendenser som domineres av en trang til subjektivering og privatisering av samfunnets institusjoner. Det individuelle og enestående ved hvert enkelt menneske feires, og det personlige og intime får ny verdi. Det senmoderne er også forbundet med en søken etter autentiske og intense opplevelser hvor også det emosjonelle og estetiske kan komme til uttrykk (Featherstone 1994). I dette kulturelle klimaet finner spontanalteret som ritual sin form – som sterke og følelsesladde ytringer ved tragisk død (Westgaard 1998, 2001).

Denne artikkelen bygger på mitt hovedfagsarbeid om spontanaltrene (Westgaard 1998). Studien var hovedsakelig basert på kvalitative intervjuer som ble gjort ca. to år etter en ulykke i en liten bygd i Norge der en ung gutt² omkom. Et spørrelistemateriale, samt et mediemateriale, fungerte som supplerende kilder til intervjumaterialet. I tillegg til presten i bygda, som bl.a. hadde forrettet i begravelsen, samt klasseforstanderen i Torsteins klasse og rektoren på skolen hans, intervjuet jeg fire unge jenter som hadde vært med på å lage et spontanalter på stedet der ulykken skjedde.

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i to av jentene, Ane og Lisa, sine fortellinger omkring spontanalteret i forbindelse Torsteins død, og fokusere på de erfaringer, forestillinger og meningsrammer spontanalteret plasseres inn i. Disse jentene var blant Torsteins nærmeste venner og kjente ham godt. Fortellingene om spontanalteret og den øvrige ritualiseringen i forbindelse med vennens død reflekterer relasjonen og deres nære tilknytning til ham. De utgjør med andre ord en av flere stemmer i mitt materiale, og representerer her seg selv og sin posisjon som Torsteins nære venner.

Spontanalteret

Torstein var 16 år gammel da han døde. Han var på vei til skolen på mopeden sin om morgenen da han havnet under skolebussen på vinterføret. I den samme bussen satt skoleungdommer, klassekamerater og venner av ham. Han ble fraktet til sykehuset, men døde få timer senere av skadene.

² I denne fremstillingen heter han Torstein.

På skolen ble det i løpet av dagen arrangert uformelle samlinger hvor elevene kunne snakke med hverandre og med lærerne. Presten i bygda og personale fra Røde Kors var også til stede.

Om kvelden gikk Torsteins venner sammen med andre ungdommer til stedet hvor Torstein hadde forulykket. På dette stedet tente de lys og fakler og la ned blomster sammen med noen håndskrevne lapper med små hilsener og kjærlighetserklæringer. Flere hadde tenkt den samme tanken, og markeringen var ikke resultat av ett bestemt initiativ. Ungdommene hadde sett slike markeringer gjennom media tidligere og syntes de var vakre og fredfylte. På ulykkesstedet var alle fra Torsteins klasse samlet, sammen med mange andre ungdommer fra bygda. De stod en stund i en halvsirkel rundt de tente lysene og faklene og holdt omkring hverandre mens de så mot stedet hvor Torstein hadde forulykket, før de gikk derfra igjen. Ungdommene fortsatte å markere ulykkesstedet med lys og blomster. De sørget for at det var friske blomster der, og at lysene brant i vinterkveldene. Noen sluttet da begravelsen var over, mens andre fortsatte å gå dit i flere uker etterpå.

Spontanalteret var ikke den eneste ritualiseringen rundt Torsteins død som vennene hans deltok i. På skolen hadde de en minnestund dagen etter hans død som ble avsluttet med at elever, lærere og presten i bygda gikk samlet til ulykkesstedet. Torstein fikk også en stor og vakker begravelse hvor venner og klassekamerater deltok aktivt. De leste sine egne tekster i kirken og la hver sin rose på Torsteins bære. Spontanalteret med friske blomster og brennende lys, var imidlertid ungdommenes egen markering. Her hadde de regien selv, og her bestemte de selv innholdet og valgte rituelle elementer som gav den stemningen de ønsket.

Som et spor

Jeg spør Ane og Lisa om hvorfor de ønsket å gå opp til ulykkesstedet med lys og blomster etter at Torstein var død. De svarer at lysene og blomstene skulle fortelle at det var noe som hadde skjedd, og at det var noen som brydde seg om Torstein og dem som sørget over ham:

For du vil jo at det skal vises. Vi var jo på ulykkesstedet hver kveld – en ville jo ikke vise det om en bare hadde vært der og stått der. Men når du legger fra deg blomster og lys – det blir jo på en måte som et spor.

Lysene og blomstene var der for å vise Torstein, Torsteins foreldre og folk som kjørte eller gikk forbi ulykkesstedet at de var glade i ham som var død, og at de var glade i hverandre. Spontanalteret ligger som et spor etter dem når de har gått fra ulykkesstedet, som et avtrykk av deres følelser overfor Torstein, medfølelsen overfor de pårørende, samt deres engasjement og omsorg.

Ane og Lisa var på ulykkesstedet hver kveld fram til begravelsen. Ane sier at hun syntes det var fint å kunne gå til ulykkesstedet og legge fra seg blomster og tenne et lys og stå og tenke gjennom det som hadde skjedd. Med friske roser og levende lys ville de gjøre noe vakkert, og skape en fin stemning til tross for det vonde som hadde skjedd der. Sammen med blomstene og lysene la de også ned et kort hvor de hadde limt på et fotografi av en voksen hånd som holder en barnehånd, og hvor de hadde skrevet teksten til en sang de hadde de sunget mye sammen og var glade i. Sangen, "Gje meg handa di, ven"³, hadde et innhold som de mente passet både når man var trist og glad.

For Ane og Lisa står kommunikasjonsaspektet ved spontanalteret som rituale i sentrum. Det gir dem muligheten til å uttrykke seg selv og hva de føler overfor Torstein, foreldrene hans og overfor selve ulykken. Selve ritualet blir en arena for refleksivitet og en mulighet til å gi uttrykk for ideer og vurderinger (se Bauman & Briggs 1990 og Klein 1995: 20-21).

Torsteins ulykke og spontanalter ble gjenstand for medias oppmerksomhet, og Ane og Lisa har tatt vare på avisene som skrev om ulykken. Når vi sammen blar gjennom avisene, framhever de at fotografen i lokalavisen som dekket spontanalteret og begravelsen oppførte seg på en måte de satte pris på. Han holdt avstand, men tok allikevel bilder som viste det som hadde skjedd. Fotografiene fanget noe de kunne like å se på og ta vare på. De sier at det er godt å ha avisene og å kunne bla i dem, å ha noen håndfaste minner fra det som skjedde. I avisene leser de om Torstein, og de leser om seg selv og det de gjorde for ham. Fotografiene og teksten fungerer som håndgripelige vitnesbyrd om spontanalteret og det de gjorde for Torstein.

Antropologen Allison James argumenterer for en forståelse av barns og ungdoms prating som en aktivitet i seg selv hvor sosial kunnskap reproduseres og skapes, i likhet med hvordan voksne mennesker snakker. Gjennom bestemte ordforråd, språklige repertoarer og individuelle performanser framstår barns og unges prating som et stilistisk emblem som

³ Irsk folketone med tekst av Sondre Bratland.

det gir status å beherske og som rommer aldersspesifikke erfaringer og vurderinger (1995). Ane og Lisa viser også at selve pratingen kan være en selvrefleksiv handling, som når de forteller om Torstein og hendelser rundt og etter hans død.

Døden danner i seg selv grobunn for inngående selvrefleksjon, hvor kulturelle vurderinger kan komme til uttrykk. Når Ane og Lisa forteller om Torsteins død og det som skjedde etterpå, forteller de også om seg selv. Fortellingen om Torstein har med deres selvoppfatning å gjøre og dødsfallet har vært med på å forme deres selvilde og identitet. De opplever seg selv som dem som gikk styrket ut av sorgen, lærte å sette pris på andre mennesker og som personer som viser omsorg for andre. Mye av det de foretok seg i forbindelse med Torsteins død, var å kommunisere overfor andre at de viser omsorg, at de bryr seg. Å snakke om dødsfallet og om Torstein er for Ane og Lisa en del av det å forhandle fram et selvilde i forhold til en hendelse som de mener har formet dem og forandret dem. For Ane og Lisa er det viktig å snakke om dødsfallet, og disse fortellingene inngår i selvrefleksjoner og som del av identitetsforhandlinger. Med Torsteins ulykke som bakteppe diskuterer de hva en god venn er, hva et godt vennskap er, og hvordan man best kan mestre å miste en venn. Gjennom sorgarbeidet utvikler de idealer omkring vennskap, nærhet og relasjoner.

Offer

Torsteins død er en vanskelig og ubegripelig død. Ane og Lisa har opplevd å miste bestefar og oldefar da de var små, men synes ikke at disse erfaringene er relevante når de står overfor tapet av en jevnaldrende venn. De kan akseptere at eldre mennesker dør, men de kan ikke godta unge menneskers død. Det er naturlig at gamle mennesker dør, sier de, mens unge menneskers død ikke er naturlig. Unge menneskers død er urettferdig. Dette reflekterer en forestilling om at et godt og verdifullt liv er et langt liv. Det kan ikke være riktig at unge mennesker må dø, fordi de aldri kan få opplevd og utrettet like mye som mennesker som dør når de er blitt gamle. At gamle mennesker dør kan gi en slags eksistensiell mening, mens den unge døden mangler denne dimensjonen, og blir en ond og uforståelig død (jfr. Ariès 1977).

Torsteins ulykke er mystisk. Ane og Lisa vet ikke hva som skjedde i sammenstøtet mellom Torstein og skolebussen, og sier at de har forsont

seg med at de ikke kommer til å få vite det noen gang. De vil ikke fordele ansvar, og sier at verken Torstein eller føreren av bussen hadde skyld i det som skjedde. For Ane og Lisa er ung død urettferdig og uforståelig i seg selv, og derfor blir Torstein et offer. Ifølge kulturforskeren Konrad Köstlin er det ikke uvanlig at omkomne ved slike ulykker omtales som ofre (Köstlin 1992). Gjennom formuleringer som "dødsveien" eller "dødssvingen" plasseres årsaken til dødsfallet utenfor individet og den døde fritas for ansvar. Et eksempel på dette er en overskrift i Romsdals Budstikke 19.7.1993: "Dødsbrua tok fire nye liv."

Verken Gud eller skjebnen har noe med Torsteins dødsfall å gjøre, mener Ane og Lisa, bare tilfeldighetene. Det var tilfeldig at Torstein døde, det var ingen plan, ingen mening, og derfor er det så urettferdig. Tilfeldighetene kan også ramme en selv, og stilt overfor den tilfeldige døden, konfronteres en også med frykten for sin egen død.

Forestillinger om kropp og sjel

Ane og Lisa gikk til ulykkesstedet hver kveld fram til begravelsen. Så lenge Torstein ikke hadde noen grav, var spontanalteret stedet hvor de følte nærhet til ham, hvor noe av ham fremdeles var til stede. På dette stedet hadde han sist vært i live. Så snart han er begravet, følger de kroppen hans, og går til graven. Anes og Lisas fortellinger om Torsteins nærvær reflekterer forestillinger om at kroppen kan fornemme, føle og høre også etter døden, og at der kroppen er, er også noe av personligheten eller sjelen (Åkesson 1997: 94-95). Den døde kroppen er ikke bare et vitnesbyrd om at personen har eksistert, men også om relasjonen man en gang hadde til dette mennesket. Forestillingen om at også den døde kroppen rommer den personlige identiteten, strekker seg utover dødsleiet og begravelsen. Etter hvert er det levningene etter personen som symboliserer det mennesket man en gang stod nær (Åkesson 1997: 146-147). Når Torstein får en grav, blir dette stedet hvor nærværet av ham er sterkest. Der kroppen hans er, er også noe av ham til stede.

At Ane og Lisa føler Torsteins nærvær, at de kommuniserer med ham, samt betydningen av å ha et sted å gå til etter at han er død, viser til en sterk kobling mellom kropp og sjel. Dualismen mellom kropp og sjel er ikke sterk i det levde livet hvor identitet og personlighet, sjelen og jeget er tydelig forbundet med kroppen. Denne forbindelsen består etter døden og gjør det enklere å kommunisere med sjelen eller jeget hvis man vet hvor

kroppen befinner seg (Åkesson 1997: 150). Siden Torsteins kropp nå er i graven, blir dette stedet hvor nærheten oppleves sterkest for Ane og Lisa.

Etnologen Lynn Åkesson påpeker at flere metaforer om kroppen kan eksistere samtidig. Et vanlig bilde er den døde kroppen som en utslitt maskin. Samtidig tror mange mennesker også på en form for åndelig eksistens. Forestillingen om kroppen som beholder eller kar gir rom for denne muligheten. Gjennom døden frigjøres sjelen og forlater beholderen. Enkeltmenneskets sjel forenes da med dette åndelige "noe" og alle dem som er på den andre siden av dødens grense. Samtidig som den besjelede kroppen brennes, skjules i jord eller vann finnes sjelen også et annet sted (Åkesson 1997: 150).

Spontanalteret som del av en overgangsrite

Det gikk en uke fra Torstein døde til han ble begravet. Begravelsen markerte slutten på uken Ane og Lisa brukte til å markere Torsteins dødsfall. Begravelsen stadfester dødsfallet. Arnold van Gennep introduserte i boken "Les rites de passage" fra 1909 begrepet overgangsrite som en betegnelse på en tredelt overgang fra en status til en annen. De tre stadiene i statusovergangen er atskillelse, overgang og innlemmelse (van Gennep 1960: 10ff). Døden kan være en slik statusovergang. Individet går fra en status som levende til en status som død og innlemmes blant de døde. I overgangsfasen eller liminalfasen er man statusløs. Van Gennep sammenlignet denne fasen med å krysse grenser fra ett territorium til et annet med et ingenmannsland mellom, hvor man "wavers between two worlds" (van Gennep 1960: 15ff, se også Skjelbred 1994: 32). Antropologen Victor Turner beskriver denne fasen som en periode "betwixt and between", en mellomtilstand, som er verken det ene eller det andre. Liminalfasen er en periode som er tvetydig og paradoksal, preget av en forvirring av de vante kategoriene (Turner 1967 og [1969] 1995: 95).

Overgangsritens tre stadier, adskillelse, overgang og innlemmelse, gjelder i følge van Gennep ikke bare den døde, men også de sørgende. Van Gennep forstod sorgen som en overgangsperiode, en liminal fase, for de gjenlevende, hvor de sørgende og den døde konstituerte en spesiell gruppe. Overgangsfasen ble avsluttet med at de sørgende ble adskilt fra den døde for på ny å bli integrert i de levendes verden mens den døde beveget seg over grensen for å bli innlemmet blant de døde (van Gennep 1960: 146-147, se også Åkesson 1997: 122). Begravelsesritualet gir ro ved at

overgivelsen av den døde til de dødes verden stadfester den dødes status som død og de etterlattes status som del av dette livet. Levende og døde skilles ad og gjennom riten gjenopprettes harmoni og kosmos.

Uken Ane og Lisa gikk til spontanalteret kan forstås som en liminal periode for dem. I løpet av denne tiden var ikke Torstein noen steder de fysisk kunne nå ham. Hans status var uklar og deres status i forhold til ham var heller ikke fastlagt, men idet han begrades og de ser kisten forsvinne, stadfestes hans status som død og de står tilbake som hans nærmeste venner. Graven blir et sted hvor kosmos igjen blir opprettet, i motsetning til ulykkesstedet, som var et sted for kaos. Gjennom de ulike markeringene i forbindelse med Torsteins død var intensjonen å gjenopprette en tilstand av kosmos. Når kisten går ned i jorden er kaos fordrevet, og ritualet gir ro. Da overlates sorgen til hver enkelt. Sorgfellesskapet er forbi og den enkelte må selv håndtere sin sorg.

Sorgens tid

Spontanalteret kom i stand som følge av at mange hadde tenkt den samme tanken i løpet av dagen da Torstein døde. Da kvelden kom, samlet de seg på ulykkesstedet rundt lysene og blomstene de hadde lagt ned der. Spontanalteret de laget om kvelden etter at Torstein var død, og som de fortsatte å fornye kveld etter kveld, var som sagt ungdommenes markering. De definerte selv form, innhold og varighet.

Markeringen dagen etter Torsteins død med minnestund, prosesjon og blomsternedleggelse, var skolens formelle markering i forbindelse med Torsteins død. Lærerne, rektor og presten hadde i fellesskap diskutert seg fram til markeringens form og innhold. Denne markeringen var arrangert og styrt av de voksne, av skolens ledelse med presten i spissen. De planla markeringen om ettermiddagen før de visste at ungdommene kom til å gå opp til ulykkesstedet på egen hånd. Det var en klar terapeutisk målsetning bak ritualiseringen som presten som ekspert var med på å bringe inn: sorg tar slutt hvis den blir bearbeidet riktig. Sorgens tid er begrenset for terapeuten.⁴

⁴ Jeg opplevde presten som styrt av terapeutiske motiver i forbindelse med spontanalteret, og dette er et inntrykk som er forsterket i ettertid gjennom diskusjoner med en gruppe prester og diakoner. I intervjusituasjonen var det religiøse nærmest fraværende og fokuset på ritualene var sorgbearbeidelse og terapi for å unngå sykelig utvikling av sorgen. Jeg oppfattet presten slik at han mente at sorgen kunne "bearbeides bort" gjennom "riktig" ritualisering.

Selv om de voksne, skolen og presten, formet denne markeringen, opplevde Ane og Lisa den som sin. Innenfor rammene som var fastlagt av andre skapte de et rom som de definerte som sitt og gjorde markeringen til sin egen. For Ane og Lisa strekkes tiden for sorg. De bærer sorgen med seg i rommet de har skapt, og skjærmer den for dem som ikke forstår.

Terapi og opplevelse

De ulike markeringene i forbindelse med Torsteins død representerte på hver sine måter en streben etter nærhet, intimitet, individualitet, autentisitet og forsøkte å skildre det de involverte opplevde som Torsteins personlighet. Ane og Lisa søker dette først og fremst gjennom spontanalteret og skaper et rom hvor disse følelsene blir ivaretatt, og tar dette med seg i de andre markeringene. De voksne, kanskje særlig presten, legger til rette for at ritualene han har ansvaret for rommer disse kvalitetene, og gir for eksempel ungdommene stor plass til å uttrykke seg og gi farge til begravelsesritualet.

De voksne og Ane og Lisa opplever markeringene forskjellig og har ulike intensjoner bak ritualiseringene. Ulikheten i innstillingen til ritualene og opplevelsen av dem kan illustreres med hva kulturforskeren Thomas Ziehe kaller *konseptet nærhet* og *konseptet intensitet* og som for ham representerer et motsetningspar når det gjelder psykisk innstilling til og ønske om opplevelse ([1989] 1993).

Konseptet nærhet har som bærende idé det prisverdige blant annet i å åpne seg for andre mennesker, gi andre innblikk i ens indre liv, vise autentiske følelser, dele emosjonelt engasjement og reflekterer med det et behov for psykisk intimisering, og et ønske om for eksempel å gjøre offentlige situasjoner private. Konseptet nærhet er uttrykk for en terapeutisk motivasjon, og et ønske om å nå den andre ([1989] 1993: 74ff).

Konseptet intensitet streber ikke etter psykisk intimisering, men etter felles erfaringer i gitte situasjoner. Med denne innstillingen ønsker en ikke å møte den andres hele personlighet, men hans eller hennes momentane personlighet. Konseptet intensitet reflekterer ikke et ønske om ekthet til enhver pris, som Ziehe uttrykker det, ikke hele mennesket, men den partielle rikdommen i en gitt situasjon. Ønsket om disse felles erfaringene styres ikke av terapeutiske motiver, men av estetiske (Ziehe [1989] 1993: 76-77).

Der presten hovedsakelig har terapeutiske intensjoner bak opplevelsene han er med på å legge til rette for, har Ane og Lisa i tillegg som motivasjon bak ritualene å oppleve noe sterkt, vakkert og å uttrykke seg og følelsene sine og å oppleve seg selv gjøre nettopp dette. Presten har sorgbearbeidelse i tankene foran ritualiseringen, men gir også rom for Anes og Lisas estetiske eksperimentering som deltakere i et vakkert rituale.

Dødens sted

Ritualer gjør noe med steder, og det offentlige rommet som arena for et ritual gir ikke bare deltakere til det, men også tilskuere. Synliggjøring er et sentralt aspekt ved ritualer på offentlige steder. Gjennom ritualet ønsker deltakerne å synliggjøre seg selv, sin gruppe eller sin hensikt foran tilskuere (Klein 1995: 17). Det kan imidlertid herske ulike forestillinger om hva som skal synliggjøres ved ett og samme rituale. Ved skolens markering dagen etter at Torstein døde forsøker ulike posisjoner som nevnt å definere ritualet som sitt. De voksne, lærer, rektor og prest, ønsker utover å vise sin personlige sorg, å vise engasjement og medfølelse og markere skolen og kirken som deltakende og oppmerksomme på ungdommenes og de pårørendes sorg. For Ane og Lisa skal først og fremst deres egen sorg over Torstein gjøres synlig. De vil vise at de bryr seg om ham, hans foreldre og hverandre, at det på dette stedet hadde skjedd noe forferdelig, og at det angår dem.

Gjennom ritualiseringen omdefineres og transformeres stedet fra et nøytralt sted til et ulykkessted. Dette ulykkesstedet koder ungdommene gjennom handlinger og symboler om fra et vondt sted fylt av smerte til et sted som også er vakkert og fredfylt. Gjennom ritualiseringen tar de stedet i sin besittelse og gjør det til sitt eget (se Klein 1995: 23).

Folk oppsøker ulykkessteder fordi det var der døden inntraff. Forbindelsen til både liv og død er sterkest på dette stedet. Mennesker som føler seg berørt av dødsfallet går til stedet og utfører et ritual for å synliggjøre at det har skjedd noe forferdelig der, og at de ikke stiller seg likegyldig til det. Man går også til stedet for sin egen del. For Ane og Lisa er ulykkesstedet stedet for den tilfeldige død og for den unge død. Det kunne også ha vært dem. Gjennom Torsteins død fikk de mulighet til å oppleve fellesskap og nærhet, og mulighet til å ta lærdom av hans død.

Gjennom ritualet søkes også intimitet og samhold. Ved bruk av symboler, blomster, lys og ord, estetiseres rommet, det kodes om og det

erobres tilbake. Ved å oppsøke stedet for kaos, gjenoppretter ritualet en tilstand av kosmos.

Litteratur

- Ariès, P. 1977. *Døden i vesten*. Oslo: Det norske samlaget.
- Bauman, R. & Charles, L.B. 1990. Poetics and performance as critical perspectives on language and social life. *Annual Review of Anthropology* 19: 59-88.
- Featherstone, M. 1994. *Kultur, kropp och konsumption*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- James, A. 1995. Talking of children and youth. Language, socialization and culture. I: Amit-Talai, V. & H. Wulff, red. *Youth Cultures. A Cross-Cultural Perspective*: 43-63. London og New York: Routledge.
- Klein, B., red. 1995. *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Köstlin, K. 1992. Totengedenken am Strassenrand. Projektstrategie und Forschungsdesign. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde* 95: 305-320.
- Santino, J. 1993. *Displayed in Mortal Light*. Katalog fra Michael McCaugans utstilling i Nord-Irland av fotografier av nordirske spontanalter, samt essays av poeten Michael Longley og Jack Santino.
- Skjelbred, A.H.B. 1994. Å være til stede i sitt eget liv – Ritualenes betydning. I: Alver, B.G. & A.H.B. Skjelbred, red. *I dødens skygge*: 29-42. Stabekk: Vett & Viten.
- Turner, V. 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Ithaca og London: Cornell University Press.
- Turner, V. 1995 [1969]. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York: Aldine de Gruyter.
- van Gennep, A. 1960. *The Rites of Passage*. London: Routledge & Keagan Paul.
- Westgaard, H. 1998. "som eit spor." *Spontanalteret som moderne sorguttrykk i et kulturalanalytisk perspektiv*. Hovedoppgave i forkloristikk, Institutt for kulturstudier og kunsthistorie, Universitetet i Bergen. Publisert på Forlaget Folkekultur i 2001.
- Westgaard, H. 2001. Å vise en tanke. Spontanalteret – de unges språk. I: Verdikommisjonens styringsgruppe, red. *Verdier ved livets slutt. En antologi*: 124-128. Verdikommisjonen.
- Ziehe, T. 1993 [1989]. *Kulturalanalyser. Ungdom, utbildning, modernitet*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Åkesson, L. 1997. *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm: Natur och Kultur.

Hege Westgaard
Strandgt. 199/504
N-5004 Bergen, Norge
e-post: hege@westgaard.org